

DR. MAYER LÁSZLÓ

AZ „AFRIKAI SZOCIALIZMUS” TANZÁNIAI VÁLTOZATÁNAK
NÉHÁNY KÉRDÉSE

A marxizmus a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeinek és a társadalom megváltoztatásának tudománya és mint ilyen, állandóan fejlődik, gazdagodik. A világfejlődés az utóbbi évtizedekben jelentősen felgyorsult, a technika és a természettudomány gyors fejlődése maga után vonta a társadalom és ezen belül a termelési viszonyok gyors fejlődését, illetve fejlődésének szükségességét is. A marxizmus tudományának is lépést kell tartani ezzel a gyors társadalmi és gazdasági fejlődéssel, vissza kell tükröznie az objektív valóságban bekövetkezett változásokat és annak megváltoztatására kell irányt mutatnia. Egy ilyen új jelenség a második világháború után a különböző „szocializmusok” (afrikai, arab stb.) megjelenése. Vajon mi legyen a marxizmus álláspontja ezekkel kapcsolatban? Elítélő azon az alapon, hogy csak egyfajta szocializmus létezik és ez a tudományos szocializmus, vagy pedig gondosan tanulmányozza keletkezésük, fejlődésük sajátos történelmi-társadalmi feltételeit. A marxizmus álláspontja — amennyiben tagadás is dialektikus kell, hogy legyen. A jelenségek konkrét elemzése, annak objektív valósághoz való viszonya, keletkezése, fejlődése, esetleg a tartalom és a forma közötti viszony feltárása alapján lehet és kell rámutatni az adott elmélet helyes és helytelen vonatkozásaira.

Sokszor hajlamosak voltunk és vagyunk arra, hogy azokat a társadalmi-gazdasági jelenségeket — és ilyen pl. az „Afrikai szocializmus” — amelyek a mi megszokott elképzeléseinktől eltérnek, vagy első pillanatra eltérnek, mélyebb elemzés nélkül elutasítottuk, illetve elutasítjuk.

Vélményem szerint sokszor így járunk el az ún. „Afrikai szocializmus” kérdésével is. Szerintem e kérdés mindenekelőtt tartalmi kérdés, az, mit értenek ezen, milyen törekvések húzódnak meg mögötte. Nem helyes azon az alapon előítélettel megközelíteni, hogy a szocializmus szó elé jelzőt tesznek.

A „szocializmusok” keletkezésének általános okai

A különböző szocializmusok (afrikai, arab stb.) keletkezése lényegében két fő körülménnyel vannak kapcsolatban, a szocializmus társadalmi-gazdasági rendszerének sikeres fejlődése és a gyarmati rendszer teljes összeomlásával a II. világháború után.

A szocialista rendszer a Szovjetunióban kiállta a második világháború óriási erőpróbáját, sőt történelmileg rövid idő alatt a világ második ipari-katonai hatal-

mává fejlődött. A szocialista rendszer világrendszerre vált — azzal, hogy több ország kezdte el a szocializmus építését, és gyors ütemben számolták fel gazdasági elmaradottságuk jelentős részét.

A második világháború után, az 50—60-as évektől — a szocializmus rendszerének gazdasági és politikai fölénye oly nyilvánvalóvá vált, hogy a Kommunista és Munkáspártok 1960-as értekezlete joggal állapíthatta meg „Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik”.¹

A gyarmati sorból felszabadult országok vezetőinek jelentős része felismerte a szocialista fejlődésben rejlő előnyöket — és vagy őszintén, vagy a közvélemény nyomására szocialista jelszavakat hirdettek, és a szocialista fejlődési utat tartották és tartják követendőnek.

A gyarmati rendszer teljes összeomlása elemi erővel veti fel a kérdést a volt gyarmatokon — merre tovább kapitalista, vagy szocialista úton. A volt gyarmati országok hosszú évtizedekig a kapitalista fejlődés lehetőségeit tapasztalhatták, hiszen éppen a kapitalista világ gazdaság sajátos fejlődésének eredményeként lettek fejletlen (elmaradott) országok. Az elmaradott országok — gazdasági fejlődésük kapitalista periódusában abszolút értelemben szinte alig fejlődtek, relatív értelemben, azaz a fejlett anyaországokhoz viszonyítva pedig határozottan lemaradtak, azaz a különbség (a „gap”) növekedett közöttük. Így azután — a gyarmati népek számára és vezetőik számára is a kapitalista út nem szimpatikus. Ma már a fejlődő országokban nem lehet nyíltan a fejlődés kapitalista útját propagálni. A szocializmus eszméje tért hódított, népszerűsége tett szert.

Felvetődik azonban a kérdés — mi az oka annak, hogy a szocialista eszmék, törekvések — egy-egy földrajzi egységhez, országhoz kapcsolódva jelentek meg, mint afrikai, arab stb. szocializmusok. Ennek véleményem szerint több oka van.

Igaz, a kapitalista rendszer lejáratta magát, bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus gazdasági mozgástörvényei képtelenek az elmaradottságot egy ténylegesen rövid idő alatt felszámolni. Ugyanakkor azonban — a gyarmatokon élő fehér és kialakuló fekete burzsoázia — az „Afrikai szocializmus” jelszámban *kényelmes eszközt talált, hogy elleplezze igazi törekvéseit*. A szocializmust úgy értelmezve, ahogy éppen neki tetszik. Az „Afrikai szocializmus” a néptömegek számára szimpatikus — jelszava mögött tehát egy tartalmában kapitalista törekvés húzódott meg. Az ilyen fajta afrikai és egyéb szocializmusok elterjedését, ami a tömegek becsapása, természetesen a fejlett tőkés országok (volt anyaországok) burzsoáziája is támogatta.

A másik tényező, ami az afrikai stb. szocializmusok kialakításában — véleményem szerint — szerepet játszhat bizonyos védekezés a burzsoá propaganda szocialista-ellenségével szemben. Itt arról van szó, hogy a burzsoá propaganda a szocializmus és a szocializmus konkrét országokban, főleg a Szovjetunióban épülő formája ellen — legkülönbözőbb rágalmatokat szórja. A rendelkezésre álló változatos eszközökön keresztül (újság, rádió, tv, angol nyelv stb.) folyik ez a háború. A gyarmati népek igaz, saját bőrükön tapasztalhatták a tőkés propaganda hazugságait. A szocialista országok gazdasági nehézségeit, problémáit felnagyítva, egyoldalúan tálalva — lényegében különböző hazugságokká alakították át.

A burzsoá propaganda megpróbálta és próbálja ellensúlyozni a szocializmus népszerűségét, sőt lejáratni. Ez alapjában véve nem sikerül, azonban tagadhatatlan az, hogy bizonyos mértékű, főleg a Szovjetunió-ellenességet, vagy „európai szocializmus”-ellenességet sikerül belopni a tömegek egy részébe. Ha ehhez még hozzá-

1. A Kommunista és Munkáspártok képviselőinek 1960. novemberi moszkvai értekezlet Nyilatkozata. (Társ. Szemle, 1960. dec. 4. old.)

tesszük azt, hogy a fejlődő országokban ez egybeesik bizonyos nacionalista törekvésekkel — akkor talán ez világosabbá válik. Tehát, még akkor is, ha egy-egy adott ország vezetői valóban a szocializmus útját akarják választani (tartalmában szocializmust és nemcsak jelszavakat) a néptömegek megnyerése terén könnyebben érnek el sikert, ha a fejlődésük (afrikai, arab) sajátosságait hangsúlyozzák.

Helytelen lenne azt hinni, hogy ezek a szocializmusok pusztán az „anyaország” (volt anyaország) és a fejlődő ország burzsoá köreinek érdekeit szolgálják. Egyrészt amennyiben megnő az állami szektor, illetve az állam beavatkozása a gazdasági életbe, annyiban a szocialista forradalom előfeltételeit teremti meg. Másrészt, ezek az afrikai és egyéb szocializmusok jelentős tartalmi változásokon mehetnek és mennek keresztül és egyre inkább a szocializmus irányába fejlődhetnek. Az afrikai szocializmus híveinek vallhatják magukat olyan személyek is, akik őszintén a szocialista fejlődés hívei, vagy fokozatosan azzá válnak.

Szocializmus, szocialista elmélet csak egy van és ez a tudományos szocializmus, a marxizmus. Az, hogy minden országban a helyi sajátosságoknak, és az adott időszak konkrét körülményeinek megfelelően történik — és kell, hogy történjen — a szocializmus építése, és ez tükröződik az elméletben, nem mond ellent a szocializmus egységének, egyetemlegességének. A szocializmus építésének általános vonásai a dominálók és ezek sajátos módon érvényesülnek az adott ország körülményei között. Ha azonban a nemzeti sajátosságokat túlhangsúlyozzák az általános rovására és azt állítják, hogy olyannyira mások egy adott országban a körülmények, hogy ezek szükségtelenné tennék a szocializmus építéséhez elengedhetetlenül szükséges tényezőit is, akkor ez nem szocializmus, mégha afrikai szocializmusnak hívják is.

A marxista terminológiában „a nem kapitalista út” terjedt el, annak az útnak jellemzésére, amelyet ezek a fejlődő országok járnak. Ez az elnevezés, természetesen a leghelyesebb jellemzése annak az állapotnak, amiben ezek az országok vannak, illetve, amely felé haladnak.

Mind a szovjet, mind a magyar közgazdasági irodalomban a fejlődő országok nem-kapitalista útja kifejezés terjedt el. Mi a tartalma ennek a kifejezésnek? „A fejlődés nem-kapitalista útja olyan út, amelyben a szocializmus előfeltételei alakulnak ki, illetve egy átmeneti állapot”²

Hasonlóképpen vélekedik A. Szoboljev is. „A nem-kapitalista út, történelmi jelentőségét tekintve forradalmi folyamat, amely azt tükrözi, hogy a mai körülmények között, vagyis a világszocializmus hatására megvan a lehetőség arra, hogy egyes társadalmak áthágják a társadalmi alakulatok egymás után következésének természetes sorrendjét és vagy a kapitalizmus egész szakaszának, vagy a kifejlett (ipari) kapitalizmus szakaszának mellőzésével térjenek át a szocializmusra.”³

Ugyanakkor e szerzőnek van néhány gondolata a különböző szocializmusokat, arab, indiai, burmai, afrikai stb. illetően is. Miután kifejti azt, hogy azok történelmi rendeltetésük és céljaik tekintetében nagyon különbözők — ezeket írja: „Ezekben a koncepciókban vannak egészséges demokratikus elemek, a jövő csirái, amelyeket érdemes továbbfejleszteni..., s inkább agitációs jelszónak tekintik őket, mint akcióprogramnak.”⁴

A fenti szerző, azt hiszem dialektikusan tagadja a különböző szocializmusok (és így az afrikai szocializmus) koncepcióit és ezzel tökéletesen egyet lehet érteni.

2. Kende—Szentcs: A fejlődő országok nem-kapitalista útja. Kossuth, 1966. 164. old.

3. A. Szoboljev: A nemzeti demokrácia és társadalmi haladás. Béke és Szocializmus, 1963. 2. sz. 78. old.

4. A. Szoboljev: Uo. 75—76. old.

Ennek ellenére úgy vélem van egy viszonylagos létjogosultsága az „Afrikai szocializmus” jelszavának is. Egy, az afrikai néptömegek előtt szimpatikus jelszót — nem lehet úgy megfogalmazni, hogy „nem kapitalista út” felé törekszünk, hanem ez csak egy szocialista (pozitív) cél lehet.

Továbbá — tudatosan idézőjelbe teszem az „Afrikai szocializmust” — tanzániai vonatkozásban még azért is, mert — mint később ezt bizonyítani kívánom — éppen Tanzánia az, ahol az „Afrikai szocializmus” jelző nélküli szocializmussá fejlődik, és 1967 óta már ezt a kifejezést nem is nagyon használják.

A Nyerere-féle „Afrikai szocializmus”

Az „Afrikai szocializmusok” sokféle, sokszor ellentmondó elméletei közül jelentős figyelmet érdemel az az elmélet, amit a Tanzániai Egyesült Köztársaság elnöke, Július K. Nyerere dolgozott ki, fejleszt tovább és amely a tanzániai társadalom fejlődését segítő politika alapjául kíván szolgálni. Az „Afrikai szocializmusok” valamilyen fajta egységes összefoglalása jelenleg nincs. Ezt az elméletet szinte teljesen szabadon értelmezik az egyes politikusok — teoretikusok elképzelése szerint — ilyeneknek tartják pl. többek között Senghor, senegáli elnököt, Kenyattát, Kenya elnökét és Nyererét, Tanzánia elnökét. Nem vállalkozhatom ezen nézetek általános jellemzésére, bírálatára, csak mint a címben jeleztem — a tanzániai változatról szeretnék beszélni.

Ezen elméleteknek rendkívüli változatossága és sokszor zavarossága ellenére — vannak bizonyos közös vonásaik, amelyek többé-kevésbé minden árnyalatban megtalálhatók.

Ezen általános vonások közül talán a legjellemzőbbek a következők:

1. Az a felfogás, hogy az „Afrikai szocializmus” mindenekelőtt tudati-lelki magatartás (attitude of mind).
2. A nacionalizmus (bizonyos faji színezettel is).
3. A vallásosság.
4. A tradicionális állapotokhoz való visszanyúlás, vagy annak idealizálása.
5. A fejlődés 3. utas illúziója.
6. A mezőgazdaság, mint a gazdasági fejlődés motorja, vagy kiindulópontja.

A következőkben tehát röviden áttekinténém, hogy ezek a főbb vonások hogyan jelentkeznek a tanzániai változatban, illetve alátámasztanám azon nézetem, hogy az „Afrikai szocializmus” — ahogy azt Nyerere elnök kifejti, tartalmában fejlődő és egyre inkább a tudományos szocializmus eszmei elveit magába foglaló elmélet.

1. Az „Afrikai szocializmusok” elég általános vonása, hogy főbb teoretikusai hajlamosak arra, hogy a szocializmust mindenekelőtt és döntően „szellemi-lelki beállítottságnak”, magatartásnak (attitude of mind) fogják fel. Ez természetesen idealizmus és mint ilyen nem alkalmas arra, hogy a társadalom szocialista fejlesztésének alapjául szolgáljon.

Ennek a felfogásnak azonban nemcsak és nem is elsősorban holmi elvont filozófiai alapja van, hanem egyszerűen az, hogy a szocializmus ezen felfogása elég homályos és megfoghatatlan jelszó ahhoz, hogy mögötte a kapitalizmus igényese meghúzódjék. Nem véletlen az, hogy jónéhány angol nagytőkés Angliában is szocialistának vallhatja magát valami fajta elvont lelki beállítottság alapján.

Nyerere elnök szocializmusról vallott elképzelése is tükröz ilyen fajta felfogást, hiszen a „Basis of African Socialism” (Az Afrikai szocializmus alapja) című 1962-ben kiadott munkája is ezzel a felfogással kezdődik.

Ha azonban nyomon követjük Nyerere elnök szocializmus felfogásának fejlődését politikai beszédeiben és broszúráiban, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez az idealista felfogás fokozatosan eltűnik és egyre inkább a termelési eszközök társadalmi tulajdona és a kizsákmányolás megszüntetése válnak a szocializmus fő jellemzőivé.

A szocializmus, mint szellemi beállítottság, úgy jelentkezik, mint *embri egyenlőség*, mintha ennek elismerése automatikusan szocialistává tenné az így gondolkodót.

Természetesen meg lehet érteni azt, hogy az emberi egyenlőség követelése első helyen szerepel valamennyi függetlenné vált ország programjában — hiszen elnyomott és megalázott népek voltak.

Igaz Nyerere elnök is sokat beszél az emberi egyenlőségről, azonban az emberi egyenlőség nála nem egyszerű faji, vagy absztrakt politikai, jogi természetű. Helyesen ismeri fel, hogy ezek mögött gazdasági egyenlőségeknek kell lenni, illetve amennyiben faji, jogi, politikai egyenlőtlenségek vannak, ezeknek az alapja a társadalom tagjainak gazdasági egyenlőtlensége, és ezt kell megszüntetni. A következőket írja: „Ahhoz, hogy a társadalom egyenlő polgárokból álljon, az szükséges, hogy mindenkinek legyen saját termelési eszköze” ... „A termelés szerszámai azon egyének, illetve csoportok tulajdonában kell legyenek, akiknek megélhetése függ ettől”.² Itt tehát világosan megnyilvánul a tulajdonviszonyoknak az emberi egyéb viszonylatokat meghatározó, alapvető szerepe.

Hogy mennyire nem egyszerűen szellemi, lelki magatartás (attitude of mind) a szocializmus, különösen megmutatkozik az „Arushai Nyilatkozat”-ban, ahol a második fejezet a „Szocializmus politikája” címmel a következő négy pontot sorolja fel — mint a szocializmus főjellemző vonásait:

„a) A kizsákmányolás nemléte

Az igazi szocialista állam az, amelyben minden ember munkás és amelyben sem feudalizmus, sem kapitalizmus nem létezik. Itt nincs az emberek két osztálya; egy alsó osztály, amely a megélhetésükért dolgozó emberekből áll, és egy felső osztály, amely azokból tevődik össze, akik más munkájából élnek. Egv igazi szocialista államban senki sem zsákmányolja ki a másikat, hanem minden munkaképes dolgozik és munkájáért méltányos jövedelmet kap, és a jövedelmek nem különböznek túlságosan” ...

„Tanzánia a parasztok és munkások állama, de még nem szocialista állam, a kapitalizmus és feudalizmus elemei megvannak és kísértéseik. Ezek az elemek terjeszkedhetnek és megerősödhetnek.

b) A főbb termelési eszközök a parasztok és munkások ellenőrzése alatt legyenek

A szocializmus építésének és megőrzésének az a módja, hogy biztosítsák, hogy a főbb termelési eszközök maguknak a parasztok és munkások ellenőrzése alatt és tulajdonában legyen, kormányuk és szervezetekük közvetítésével. Az is szükséges, hogy biztosítsák az uralkodó párt a parasztok és munkások pártja legyen” ...

c) Demokrácia

Egy állam nem szocialista pusztán, mert valamennyi, illetve valamely főbb termelési eszköz a kormány ellenőrzése alatt és tulajdonában van. A kormány szá-

2. Nyerere: Freedom and Socialism. Dar Es Salaam, Oxford Univ. Press. 305. old.

mára elengedhetetlen, hogy a parasztek és munkások válasszák és vezessék...

d) A szocializmus ideológia

Csak olyan emberek valósíthatják meg, akik szilárdan hisznek alapelveiben és hajlandók azt gyakorlatba is átültetni.³

A fenti idézetekből — úgy gondolom — világos, hogy valóban a szocializmust annak néhány legáltalánosabb vonásával (kizsákmányolás hiánya, köztulajdon) jellemzi. Fő vonásaiban egyet érthetünk, bár a párt jellegét, szerepét és az államot külön pontként kellene szerepeltetni és a sorrendiségben is a „b” pont kíváncskodna az „a” pont elé. Mindenesetre abban az alapvető kérdésben — hogy a szocializmus lelki beállítottság-e vagy nem, (illetve kizárólag, vagy döntően az-e) — a fenti idézet perdöntő, hiszen az első két ismérv (a, b) gazdasági természetű, míg a második kettő („c”, „d”) politikai, illetve ideológiai. A sorrendiség is mintegy aláhúzza, hogy a politikai és az ideológia alapja gazdasági, illetve a termelési eszközök köztulajdona, a kizsákmányolás felszámolása.

2. A *nacionalizmus*. Egy igen fontos jellemzője az „Afrikai szocializmusnak” a nacionalizmus. A volt gyarmati országok társadalmi-gazdasági elmaradottságának egyik legfontosabb megnyilvánulása, hogy a nemzeté-válás — a különböző törzsek gazdasági-társadalmi integrációja — igen alacsony, illetve lassan haladt előre. Ez természetesen következménye a belső munkamegosztás és piac csaknem teljes hiányának és az egyoldalú külföldi gazdasági orientációnak. A politikai függetlenség kivívása létrehozza és növeli a nemzeti öntudatot és büszkeséget, majd fokozatosan lehetővé teszi a belső munkamegosztás és piac kialakulását keresztül, a nemzetgazdasági érdekeinek, gazdasági nacionalizmusának kifejlődését. A nacionalizmus ebben az összefüggésben — vagyis a volt gyarmattartó hatalom politikai és gazdasági uralmával szemben — határozottan szükséges és pozitív, mert előréviszi a fejlődést. A fejlődő országok nacionalizmusának van azonban egy sajátos vonása, mégpedig az, hogy az sokszor faji jellegű, ami jelentősen bonyolítja a helyzetet. Bonyolítja, amennyiben azt a látszatot kelti, mintha a fehér faj és egyéb faji kisebbségek (pl. indiai kereskedelmi burzsoázia), mint faj lenne a gazdasági fejlődés fő akadály. A fejlődő országok nacionalizmusa — és így gazdasági nacionalizmusa is — három fő vonatkozásban jelentkezik. A volt gyarmattartó, elnyomó nemzetek (többnyire fehér), a faji kisebbségek (pl. Afrikában élő indiai kereskedők) és végül a többi fejlődő ország elleni nacionalizmus formái lehetségesek. Mindhárom terület elég jelentős és tendencia mutatkozik növekedésükre.

A gazdasági függetlenség kiépítése, iparfejlesztés a külföldi tőkebeáramlás és profitkivitel szabályozása, vámok stb. — mindezek lényegében a gazdasági nacionalizmus megnyilvánulásai — szükségszerűek.

A nacionalizmusnak azonban az a vonatkozása, amely a hasonlóan elmaradott, sokszor szomszédos országok ellen irányul — már sokkal problematikusabb. A fejletlen országok gazdasági fejlettségük közel azonos fokán álló agrárországok, illetve nyersanyagkitermelők és exportálók. Ezek az országok sokszor egymással versengenek termékeik eladása terén és a fejlett tőkés országok ezt alaposan ki is használják. Életbevágóan fontos lenne szorosabb együttműködést, munkamegosztást megvalósítani közöttük, hogy a fejlett tőkés országokkal való gazdasági kapcsolataikban (árulkivitel, tőkebehozatal) egységesen léphessenek fel. A nagy gazdasági egységek létrehozását megakadályozó vélt, vagy tényleges (esetleg pillanatnyi) érdeket szem előtt tartó — sokszor külföldről is szított — nacionalizmus feltétlenül káros jelenség.

Mint már említettem; a nacionalizmus sokszor faji árnyalattal is kapcsolódik, elítélik a „fehér” és „barna” színű kizsákmányolókat, de hazai „fekete” kizsákmányolókkal helyettesítének őket.

Nyerere elnök nagyon helyesen szétválasztja egymástól a külföldi kizsákmányolást és ennek felszámolását célzó gazdasági nacionalizmust és a faji kérdést. Jól mutatják ezt a következő sorok: „Mivel az igazság az, hogy a kapitalizmusnak és a kapitalista magatartásnak nincs köze azok fajához, vagy nemzeti származásához, akik hisznek benne, illetve gyakorolják azt. Valóban azok közül, akik Arushában voltak senkinek sincs több bizonyítékra szüksége, hogy a kapitalizmus kísértése nem ismer bőrszín határokat”.⁴ Ugyanakkor Nyerere azt is látja, hogy a nacionalizmus és ennek része a gazdasági nacionalizmusnak önmagában nincs köze a társadalom gazdasági rendszeréhez, hiszen ezt történelmileg nagyon különböző társadalmi rendszerek használták — és így nem lehet specifikus ismérve az „Afrikai szocializmusnak” sem. A következőket írja: „Mint ahogy már mondtam, ennek a gazdasági nacionalizmusnak semmi köze a szocializmus, kapitalizmus, vagy kommunizmus ideológiáihoz. Ez egyetemes a nemzeti államok között. Az ellenőrzés, biztosításának ideje és módja — ahol ez még nem létezik — változatos lesz. De abszurd lenne azt várni Afrikától, hogy elfogadja azt, hogy népének jólétét örök időre kívülről ellenőrizték. A különböző afrikai országok bármilyen gazdasági rendszert fogadnak is el, teljesen biztos, hogy előbb vagy utóbb követelni fogják, hogy gazdaságuk kulcspozíciói saját állampolgáraik kezében legyen”.⁵

A nacionalizmus — ahogy azt értelmezik és igyekeznek megvalósítani Tanzániában — összefér azzal a törekvéssel, hogy a kis afrikai országok egyesüljenek. Nyerere elnök beszédeiben és cikkeiben állandóan visszatérő téma — Afrikának egyesülnie kell. A következőket írja: „Külön-külön minden egyes nemzet elveszítheti szabadsága realitását még akkor is, ha megőrzi függetlensége olyan díszes kelleit, mint zászlói, parlamentjei, nemzeti himnuszai és miniszterei. Csak ha mi egyetértünk, hogy együttesen állunk ki, leszünk biztonságban és érünk el előrehaladást az igazi nagyság felé. Afrika gyengesége állandó bátorítás az azt büntetlenül szípolozó kizsákmányolóknak. Csak erős Afrika állíthatja ezt meg. De Afrika erejének növelése és megmentése csak egységben képzelhető el”.⁶

3. A vallásosság

Az „Afrikai szocializmusok” egy további vonása a vallásosság. A gazdasági fejlődés alacsonyabb fokán álló népeknél nem meglepő, hogy a természeti és társadalmi élet jelenségeinek misztikus, vallásos magyarázatot adnak. A gyarmati területekre beáramló — gyarmatosítást előkészítő és azt szentesítő — különböző misszionáriusok méginkább folkozzák és bonyolítják a vallást. A függetlenné válás idejére egy olyan helyzet alakult ki, hogy az ősi vallások (ősök vallásos tisztelete) kultúraszaira ráépülnek az európai keresztény vallások (és egyéb), sőt bizonyos mértékig össze is fonódnak vele. A gyarmatosítók ezt örömmel támogatják és kihasználják. Az „Afrikai szocializmus” elmélete és gyakorlata nyilván kell, hogy számoljon az ezzel a helyzettel, a néptömegek vallásos lelkiületével. Hogyan ítéljük meg ezt a vallásosságot. Vajon az a körülmény, hogy az „Afrikai szocializmus” bizonyos vallá-

4. Nyerere: *Freedom and Socialism*. Dar Es Salaam. Oxford Univ. Press. 258—259. old.

5. Nyerere: I. m. 263. old.

6. Nyerere: I. m. 219. old.

sos elemekkel rendelkezik egyértelműen meghatározza a tudományos szocializmus-hoz való viszonyát? Vizsgáljuk meg ezt a problémát kissé részletesebben. A helyzet az, hogy az adott helyzetben, ateista jelszavak hangoztatásával nem lehetne a néptömegeket megnyerni és mozgósítani társadalmi-gazdasági létfeltételeik megváltoztatására — és ez itt a döntő kérdés. Ha vallásos jelszavakat használnak is, de tényleges és jelentős gazdasági haladást érnek el, és minél gyorsabban, annál jobb — fokozatosan a vallás alól húzzák ki a talajt. Az erőltetett és nem megfelelő eszközökkel folytatott vallásellenes propaganda — amelyet nem előz meg társadalmi-gazdasági fejlődés, és tudomány elterjedtsége, lehetőséget teremtene mind a külső és belső reakciós erők számára, hogy a vallásos néptömegeket szembeállítsák a progresszív vezetőkkel, és ez jelentősen hátráltatná a fejlődést.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy az egyháznak a fejlődés alacsony fokán van bizonyos hasznos társadalmi-gazdasági szerepe is (iskolák, kórházak fenntartása, földművelés, ipar tanítása stb.) — bár kétségtelenül meglévő és sokszor talán döntő reakciós szerepe mellett. Az utóbbi évtizedekben maga az egyház is kénytelen volt — éppen a fejlődő országokkal kapcsolatban — bizonyos nyomásnak engedni, és egyre többet foglalkozni a társadalmi igazságtalanságokkal, kizsákmányolással, forradalmakkal — szóval nyíltan politikai kérdésekkel. Érdekes, de megfelel a fenti tendenciának az, hogy Tanzániában — röviddel az „Arushai Nyilatkozat” megjelenése után, 1967-ben, megjelent egy broszúra „Az Arushai Nyilatkozat és a keresztény szocializmus” címmel, amelyben 6 pap fejtette ki nézeteit. Mit bizonyít ez? Véleményem szerint azt, hogy a szocializmus eszméje olyan nyomást gyakorol az egyházra, a vallásra, hogy ha nem akar elszakadni a néptömegektől — az alapvetően reakciós szocialista-ellenes kereteken belül — engedményeket kénytelen tenni.

A könyvecske bevezetőjében az őskereszténység kommunisztikus vonásaira hivatkoznak, mégpedig arra az ismert mondásra, hogy „könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak a mennyországba jutni”. (Ezt a mondást egyébként Nyerere is idézte az 1967 februári Arushai deklarációs beszédében.)

Sőt, az egyik pap (az egyik társszerző) az őskeresztényi kommunisztikus, magántulajdonos-ellenességet párhuzamba állítja a kapitalizmus elítélésével, amikor a következőket írja: „A szentlélek a fennálló társadalom legdrasztikusabb és radikálisabb megváltoztatásáért kiállt. Erre szükség volt kétezer évvel ezelőtt és szükség van ma. És ez a mi keresztül-kasul burzsoá középosztály típusú viselkedési módunk megváltoztatását is jelenti”... „Nem lehet szolgálni az istent és a pénzt. A legtöbb kapitalista alapra épült társadalmi létesítmény a pénzt szolgálja. Minden egyéb olyanná válik, amely a pénz hatalmával mérhető”.⁷

Talán egészen meglepő, ha néhány sorral lejjebb a szerző elmondja, hogy a pénz társadalma helyett milyet képzel el. „Mi azon fáradozunk, hogy az emberi társadalmat az igazságosság királyságává tegyük, egy olyan világgá, ahol a Gonosz gazdag — Lázár helyzet megszűnt létezni, ahol ehelyett mindenki ad az ő képességei szerint és mindenki kap szükségletei szerint”.⁸

A vallás, főleg a katolikus vallás, amely ezektől az őskeresztényi alapelvektől — történelmi fejlődése során — teljesen eltért, védte és szolgálta a kizsákmányolást, letompította és misztifikálta ezeket a valóban forradalmi tanokat. Nem lehetnek illúzióink, ez a vallás ugyan úgy kiszolgálja a kapitalista fejlődést is ezekben az

7. The Arusha Declaration and Christian socialism. Dar Es Salaam, Tanzania Publishing house. 1969. 8. old.

8. The Arusha Declaration... 9. old.

országokban, ugyanúgy misztifikálná és letompítaná kizsákmányolás-ellenes élet, mint ahogy nagyrészt ezt is teszi a fejlődő országokban mindenhol. Az Arushai nyilatkozat szelleme ellentmond a kereszténységnek (az ősinek nem — de a jelenleginek igen), még akkor is, ha vannak benne vallásos vonások.

De ha vannak ilyen azonosságok (ősivel lényegi) jelenlegivel (formális) — miért ne használná fel ezeket a kizsákmányolás elítélésében és a jövő építésében. Ez szerintem nemcsak lehetséges, hanem szükséges is.

Az „Afrikai szocializmusokat” nem aszerint kell megítélni és elítélni —, hogy tételeikben kimutatnak-e bizonyos közös vonásokat a vallással és hogy vannak-e vallásos jelszavak, hanem aszerint, hogy vajon a szocializmust valami elvont misztikus keresztény szocializmusban oldják-e fel, vagy pedig felhasználják ugyan a vallásos jelszavakat, de ezek mögött a termelési viszonyokban döntő változást igyekeznek elérni, és bizonyos értelemben különválasztják a vallást és a szocializmust.

Érdekes ellentmondás az, hogy miközben Tanzániában az egyház sietett az „Arushai Nyilatkozat” mellett hitet tenni, azonosítani a vallás és a szocializmus eszméit, ugyanakkor maga Nyerere elnök (1968 augusztusában) nagyon helyesen a vallást és a szocializmust már különválasztja egymástól, amikor a következőket írja: „Ha egyszer az ember eleget tett a társadalom iránti kötelezettségeinek, annak, hogy ő szabad idejét vajon festéssel, táncsal, versírással, vagy egyszerűen semmittevéssel tölti, semmi köze a szocializmushoz. Az sem tartozik a szocializmus-hoz, hogy az egyént inspirálja-e vagy sem az istenben való hite mindennapi cselekvésében, részt vesz-e imádkozó helyeken. A szocializmus az egyén e társadalmon belüli életével foglalkozik. Az ember istenhez való viszonya, a túlvilágról alkotott elképzelése, az ő személyes ügye és csak az övé. Ha azonban egy vallás emberáldozatot követel, vagy az emberek kizsákmányolását, nem szabad megengedni, hogy folytassa ezt a gyakorlatot.”⁹

Úgy gondolom — ezek az idézetek meggyőzően bizonyítják, hogy ezt az igen kényes és fontos problémát Tanzániában rugalmasan oldják meg, és ezzel az imperialista országok támadási lehetőségét is jelentősen csökkentik.

4. A tradicionálishoz való visszanyúlás

Az „Afrikai szocializmusok” közös vonása az ősi állapotokhoz való visszanyúlás és esetleg annak idealizálása. A gazdasági fejlődés alacsony fokán álló népeknel a régi szokások és intézmények nagyon erősek. A közösségi életmód, az ősi közösségekben, törzsekben belül igen erős szálakkal kapcsolja össze az egyéneket. Ugyanakkor ezek a közösségek, ha lassan is, de felbomlanak. Az árutermelés majd a bérmunka megjelenése bomlasztja a törzset, nagycsaládot. A férfiak sokszor máshová járnak bérmunkát végezni, — az árutermelés, pénz megjelenése — mindezek a közösség számára ellenszolgáltatás nélküli munkát szorítják háttérbe. A tradicionális életmódot lehet idealizálni, de ugyanakkor lehet helyesen értékelni is és bizonyos vonatkozású vonásait felhasználni. Az „Afrikai szocializmusok” általában idealizálják az ősi állapotokat, annak sok vonatkozását — azonban véleményem szerint Nyerere viszonylag újabb nézetei már nem ezt vallják. Meglepő az, hogy éppen azokban az országokban — amelyek a legkevésbé szocialista irányba fejlődnek, itt beszélnek lehangosabban az ősi hagyományokról. Talán ezt

Kenya és Tanzánia esetein lehetne érzékelteni. A kenyai „Afrikai szocializmus” felfogás idealizálja a tradicionális állapotokat — meg sem említi, hogy vagyoni egyenlőtlenségek prefeudális és feudális kizsákmányolás létezett. Úgy tekintik, hogy kizsákmányolás nem volt — és az ősi közösségi viszonyok belső fejlődéséből nem is következett volna — csak a gyarmatosítók hozták azt be. Az osztályok kérdéséről a következőket írják: „Annak az éles osztálytagozódásnak, amely Európában valaha létezett nincs helye az „Afrikai szocializmusban” és nincs rá példa az afrikai társadalomban. Osztályprobléma nem jött létre a tradicionális afrikai társadalomban és ma sem létezik az afrikaiak körében”.¹⁰

Az természetesen igaz, hogy olyan éles osztálytagozódás nem volt Afrikában, mint Európában — az azonban már nem felel meg a valóságnak, hogy fokozatosan gazdagodó törzsfőnökök, feudális uralkodók és később kapitalizálódó termelők sem lettek volna.

Az „Afrikai szocializmus” kenyai változatában a tradicionális afrikai életmód jellegzetességei közül a *politikai demokráciát* (mindenki egyenlő) és a *kölcsönös társadalmi felelősséget* (egymás kölcsönös segítése „mutual social responsibility”) emelik ki, amikor a következőket írják: „Két afrikai hagyomány van, amely az „Afrikai szocializmus” alapját képezi: politikai demokrácia és kölcsönös társadalmi felelősség. A politikai demokrácia azt jelenti, hogy a társadalom minden egyes tagjának egyenlő politikai jogai vannak, és sem egyéneknek, sem csoportoknak nem engedik meg, hogy indokolatlan befolyást gyakoroljanak az államra”... „A kölcsönös társadalmi felelősség, az afrikai családi szellem kiterjesztése a nemzetre mint egészre, azzal a reménnyel, hogy végső soron ugyanez a szellem kiterjeszhető nagyobb területre. Ez a társadalom és annak tagjai kölcsönös felelősségét jelenti, hogy mindent megtegyenek egymásért annak teljes tudatában és megértésében, hogy ha egy társadalom boldogul, tagjai részesedni fognak ebben a boldogulásban, és hogy a társadalom nem boldogulhat tagjai teljes együttműködése nélkül”.¹¹

Milyen szép, mondhatnánk szinte keneteljes szavak ezek. Ezeknek a fejtegetéseknek azonban van néhány alapvető hibája. A hagyományos afrikai társadalom a fenti két fontos jellemzője el van választva annak gazdasági alapjától a közös termelőeszköz, és a közösen végzett munkától. Mindenki egyenlősége és egymás kölcsönös segítése csak azért és csak addig lehetett, amíg ezt a közös tulajdon lehetővé tette. A fenti elvek olyannyira absztrakttá válnak, hogy könnyű őket — kapitalista tartalommal kitölteni — ami egész világosan ki is derül a következőkből: „A külföldi beruházók hajlandók kell legyenek elfogadni a kölcsönös társadalmi felelősség” szellemét;

a) azáltal, hogy a vállalatban a vásárolni óhajtó afrikaiak számára részvényeket bocsátanak rendelkezésre.

b) Afrikaiak alkalmazása vezetői beosztásban, amikor képzett emberek rendelkezésre állnak.

c) Képzési lehetőségek biztosítása afrikaiak számára.¹²

Talán kissé furcsa, hogy még egy külföldi tőkések is, ha a fenti feltételeknek eleget tesz — azzal vállalja a kölcsönös társadalmi felelősség elvét — ezzel szocialistává, sőt „Afrikai szocialistává” lesz.

10. African Socialism and its application to Planning In Kenya Nairobi — Government Printer, Kenya 1965: 12. old.

11. African Socialism... 3—4. old.

12. Uo. 13. old.

Ez aztán valóban „szabad” értelmezése az afrikai szocializmusnak — és nem csoda, ha a tőkésnek nem is nagyon ellenzik.

A kenyai felfogástól lényegesen eltér az, ahogy Nyerere elnök látja a hagyományos afrikai életmód lényegét és az afrikai szocializmushoz való viszonyát. Az elnök politikai brossurájában a hagyományos „Ujamaa” (szocializmus) élet alapfeltételeit kifejtve: „a) kölcsönös tisztelet, b) az alapvető javak (föld, élelmiszer) közös tulajdona, c) egyetemes munkakötelezettség”¹³ vonásokat emeli ki.

Itt tehát az első vonás szorosan összefügg a gazdasági egyenlőséggel (közös tulajdon) és az egyetemes munkakötelezettség elvével. Nyilvánvalóan a kölcsönös tisztelet fogalmába az ősi közösségek politikai egyenjogúságát, demokráciáját és kölcsönös társadalmi felelősség elveit foglalja Nyerere bele — amelyek a kenyai koncepcióban fordulnak elő.

Nyerere elnök az ősi közösségi (Ujamaa) életet nem idealizálja, hanem látja annak bizonyos hiányosságait is. „Ez a három alapelv bár a hagyományos szocializmus alapját képezte, az eredmény nem az a fajta élet volt, amit mi létre kívánunk hozni Tanzánia szerte... két alapvető tényező volt, amely a hagyományos társadalom teljes virágzását megakadályozta”.¹⁴ A két tényező a nők megalkalmazott, kizsákmányolt helyzete és a szegénység. „Mindkettőt ki lehet javítani anélkül, hogy a kölcsönös tisztelet, a részesedés az együttes termelésben és munkában, hármasként érvényességét és alkalmazhatóságát érintenék”.¹⁵ A későbbiekben kifejti, hogy ezen alapelvek ugyan alapul szolgálhatnak, de a termelőerők fejlesztése szükséges — következőket mondja: „De ezekhez az alapelvekhez hozzá kell adnunk azt a tudást és azokat az eszközöket, amelyek szükségesek, hogy legyőzzük a hagyományos afrikai társadalomban meglevő szegénységet. Más szavakkal hozzá kell tennünk azokat az elemeket, amelyek lehetővé teszik az egy munkásra eső termelés növekedését és az ember számára eredményesebbé teszik az ő erőfeszítéseit. Rendszerünket kell vennünk, kijavítani hiányosságait és ennek szolgálatához igazítani azokat a dolgokat, amelyeket mi tanulhatunk más országok technológiaiailag fejlett társadalmaitól”.¹⁶

E gondolatok után úgy gondolom világos, hogy itt az ősi állapotok dialektikus felfogásáról van szó és nem idealizálásról. A Ghandi-i felfogással gyökeresen ellentétes ez — hiszen nem a vissza a primitív számszámokhoz, eszközökhöz, hanem éppen ellenkezőleg átvenni a fejlett termelőerőket.

A tanzániai fejlődésben is — az utóbbi 40—60 év alatt az árutermelés megjelenésével és fejlődésével, az önellátás felbomlása és a kapitalizálódás elkezdődött és bár lassan, de előrehaladt. A hagyományos alapelveket feladja az emberi egyenlőség helyett az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás fejlődik ki. Itt tehát a kizsákmányolási viszonyok nem kívülről rákényszerítettek (európaiak, vagy ázsiaiakkal), hanem az árutermelés belső dialektikájánál fogva vezet el ide. Szépen fejezik ezt ki a következő sorok: „Az alapvető különbség, a jelen és a múlt mezőgazdasági életkörülményei között Tanzániában az árutermelés széleskörű bevezetéséből fakad... A farmerek hajlamosak arra, hogy egyénileg dolgozzanak szomszédaikkal, inkább versengve, mint együttműködve. Jónéhány helyen, a legértelmesebb és keményebben dolgozó paraszt emberek befektették pénzüket (vagy közpénzből kapott kölcsöneiket) több föld megtisztításába, művelési területük

13. Nyerere: Socialism and Rural development. Dar Es Salaam Government Printer 1967.

1—2. old.

14. Uo. 3. old.

15. Nyerere: Uo. 3—4. old.

16. Uo. 4. old.

kiterjesztésébe, jobb mezőgazdasági eszközöket használva — és így tovább, — amíg egészen tekintélyes 10—20 acre (ék) vagy még nagyobb területű farmjaik keletkeztek. Hogy ezt megtehessék, más embereket alkalmaztak, hogy dolgozzanak számukra... Azonban, abban a pillanatban, amint az ilyen ember addig a pontig terjeszti farmját, ahol számára szükségessé válik munkásokat alkalmazni a teljes terület beültetéséhez és betakarításához, akkor a szocializmus hagyományos rendszerét kiölték. Mivel ő más emberekkel nem az elvégzett munka arányában osztózik, hanem egyszerűen a lerögzített bérnek megfelelően fizeti azokat. ... És az eredmény az, hogy a farmon dolgozó valamennyi ember közötti egyenlőség szelleme nincs többé — mivel a munkavállalók az őket foglalkoztató ember szolgái. Ilyen formán itt találjuk a mezőgazdasági osztálytagozódás kezdetét.”¹⁷

Azt látjuk — és ez lényeges különbség — hogy az „Afrikai szocializmus” kenyai koncepciójában — még a külföldi tőkés is szocialista. Ezzel szemben a tanzániai változatban, ha nem a munkája szerinti arányban részesedik valaki, hanem anél többet kap, míg a másikat csak bérrel fizeti, akkor szolga és kizsákmányoló viszony áll fenn.

A tradicionális társadalmi-gazdasági állapotokra való hivatkozásnak, és ennek beépítésének az „Afrikai szocializmus” elméletébe, más és más szerepe van Kenyában és Tanzániában. Kenyában — és sok más afrikai szocializmust túl hangosan hirdető országban — a cél a kapitalizmust eltakarni és homályos tradicionális jelszavak mögé rejteni, lefegyverezni, megnyugtatni a néptömegeket.

A kérdés joggal vetődhet fel, miért kapcsolják össze Tanzániában is az ősi, közösségi tradíciókat és az afrikai szocializmust, ha itt annak tartalmát szocialista elemek is alkotják? Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy valóban az ősi közösségi életmódnak vannak olyan elemei, amelyek felhasználhatók. De nem kevésbé fontos a néptömegek hagyománytisztelésének szem előtt tartása sem. Az európai szocialista országokban a szocializmus úgy keletkezett, mint „teljes” szakítás a múlttal sok vonatkozásban helytelenül is — de ez a múlt a fejlettebb kapitalizmus — és sokszor fasizmus időszaka volt — a közösségi élet már oly távoli múlt volt, hogy ez nem jelentett semmit. Az elmaradott országokban más a helyzet, a néptömegekben még elevenen él a közösségi életmód emléke, vagy annak egyes vonatkozásai még ma is gyakorlati életükben léteznek, ezekre építeni, hivatkozni feltétlen szükségszerűség.

Helyes a tradicionális elemek szerepének a hangsúlyozása abból a szempontból is — akár tudatosan teszik ezt, akár nem — hogy ezzel a burzsoá szocialista-ellenes propagandát jelentősen megnehezítik. A burzsoá propagandagépezet — amely hallatlan erővel működik ezekben az országokban — mindent megtesz, hogy elriassza a néptömegeket a szocializmustól, főleg attól, ahogy az a Szovjetunióban, vagy a többi szocialista országokban megvalósul. Az afrikai vezetők számára jelentősen megkönnyíti a helyzetet, ha nem elsősorban a szocialista országok példáira hivatkoznak, hanem a saját történelmi hagyományaikra. A burzsoá propaganda sokkal kisebb sikerrel tud harcolni azon szocializmus ellen, amelynek gyökerei az afrikai földben, a közösségi életmódban vannak.

5. Az „Afrikai szocializmusok” egy további lényeges vonása a *harmadik utas illúziók*. Úgy képzelik el, hogy szocializmusuk sem nem kapitalizmus, sem nem szocializmus (vagy ahogy sokszor nevezik, kommunizmus). Az természetesen igaz, hogy a jelenlegi állapot, amennyiben mind a kapitalizmus, mind a szocializmus elemei megvannak — sem az egyik, sem a másik, hanem egy „vegyes gazdaság”,

illetve egy átmeneti állapot. Ők azonban ezt a harmadik utat úgy értelmezik, hogy perspektívában, hosszabb távon is így marad a helyzet, tehát ilyen értelemben sem ismerik el a vagy kapitalizmus, vagy szocializmus alternatíváját. Ez a harmadik utas illúzió kapcsolatban van az afrikai hagyományok túlértékelésével is, mintha azoknak felélesztése lehetővé tenné a „harmadik” utat.

Kenyatta elnök pl. a következőket mondja: „Mi elutasítottuk mind a nyugati kapitalizmust, mind a keleti kommunizmust és a pozitív el nem kötelezettség politikáját választjuk magunknak”.¹⁸ Az elképzelés az, hogy egy vegyes gazdaság lenne az, ami sem nem kapitalista, sem nem szocialista. Hogy milyen vegyes gazdaság, arra is közelebbi választ kapunk: „Az «Afrikai szocializmus» fő vonásai magukban foglalják”

1. Politikai demokrácia
2. Közös társadalmi felelősség
3. Tulajdon különböző formái
4. *különböző szabályozási módok* annak biztosítására, hogy a tulajdont a társadalom és annak tagjai közös érdekében használják.
5. A tulajdon *diffúziója*, hogy elkerüljük a gazdasági hatalom koncentrációját.
6. *Progresszív adózás* a vagyon és jövedelem méltányos elosztásának biztosítására”.¹⁹

Ha ezeket a fő vonásokat alaposabban szemügyre vesszük — az első kettőt figyelmen kívül hagyva — az államkapitalizmus vegyes tőkés gazdasági rendszerét, illetve az állami beavatkozás különböző formáit ismerjük fel benne. Természetesen az állami beavatkozás — főleg a fejlődő országok esetében, ahol sokkal kiterjedtebb, mint a fejlett tőkés országokban — sokkal progresszívvá szerepet játszik, és mint ilyen a szocialista jellegű elemekkel, intézkedésekkel együtt a nemkapitalista utat teszik lehetővé. A tulajdon diffúziója pl. — vagyis részvénytulajdonosi viszonyok szélesebb körű elterjesztése — sem nem afrikai találmány és nem is szocialista. Nehéz belátni azt, hogy mennyiben lenne szocialistább egy részvénytársasági formában működő tőkés vállalat Afrikában, mint Európában, vagy Amerikában? Az egész érvelésben az az ellentmondás, hogy miközben az „Afrikai szocializmus kenyai változata elhatárolja magát a jelenkori kapitalizmustól (persze szavakban), ugyanakkor kijelenti azt, hogy az már nem is ugyanaz, ami Marx korában volt. A következőket olvashatjuk: „Az ipari forradalom gyorsan elvezetett a társadalmi tiltakozáshoz, amelynek maga Marx is része volt és az viszont elsőpró politikai és gazdasági változásokat eredményezett, amint a világ rendszerei igazodtak a technológiai változások új helyzetéhez. A politikai demokráciát elérték, a magántulajdonosi jogokat tompították. Az állam növekvő mértékben vállalta a felelősséget a társadalmi szolgáltatásokért, tervezésért, irányítás-ellenőrzésért, az adókat progresszívebbé tették, hogy az előnyöket szélesebb körben osszák el”.²⁰ De ha ez így van, vagyis a kapitalizmus „elsőpró” változáson ment keresztül, miért határolják el magukat tőle. Mellesleg éppen azokat a változásokat sorolják fel, — amelyek a kenyai „Afrikai szocializmus” alapját is képezi. Maguk a fejlett kapitalista országok ideológusai sem beszélnek ma már nyíltan, hogy náluk kapitalizmus van.

Az „Afrikai szocializmus” kenyai ideológusai azt sem látják — vagy nem akarják látni —, hogy a mezőgazdaság és a kisparaszti gazdaságok fejlődése

18. African Socialism and its application to planning in Kenya, Nairobi, Government Printer, Kenya, 1965. 3. old.

19. Uo. 16. old.

20. Uo. 7. old.

előbb-utóbb differenciálódáshoz vezet. A termelőerők fejlődése megköveteli a nagyüzemek kialakulását és mint ilyen a tőkés vagy szocialista szövetkezeti nagyüzem alternatívája elé állítja a nemzetet. Igaz, a jelen nagyrészt naturálgazdálkodást folytató családi gazdaságokhoz képest az árutermelő kisparaszti gazdaság előrelépés és van benne bizonyos fejlődési lehetőség. Az elképzelés az, hogy éppen ezek a kis, vagy középparaszti gazdaságok képeznék a harmadik utas fejlődés alapját a mezőgazdaságban.

A Nyerere-féle szocialista koncepció lényegesen eltér a harmadik utas fogástól. Arról beszél, hogy az ország jelenleg túlnyomóan a kisparaszti gazdaságok országa és nem nagyarányú a mezőgazdaság kapitalista szektora, de ennek növekedése a tendencia és ezt kell megakadályozni. A kapitalizálódás megakadályozása szövetkezetek létrehozásával lehetséges. A meglevő értékesítő szövetkezeteket termelés felé kell irányítani, és új szövetkezeteket kell létrehozni.

Nyerere számára az alternatíva vagy kapitalista mezőgazdaság, vagy szövetkezeti, szocialista. Miért nem tartja lehetségesnek a saját munkán alapuló kisgazdaságot? A választ megtaláljuk a következőkben: „Mihelyt hatékonyabb és bonyolultabb eszközöket használnak az *egyéni* tulajdon vagy lehetetlenné válik, vagy az erőforrások nagy pazarlását jelenti”.²¹ Itt tehát felismeri a termelési (tulajdon) viszonyok és a termelőerők összefüggését és azt tartja, hogy a mezőgazdasági termelőeszközök fejlesztése, felhasználása szükségképpen nagy kollektív gazdaságokban lehetséges.

5. Valamennyi „Afrikai szocializmusra” jellemző, hogy a *mezőgazdaságnak különleges szerepe* van. A gyarmati sorból felszabadult országokra a mezőgazdaság döntő súlya és az a jellemző, hogy az árutermelése exportorientációjú. A mezőgazdaság szerepének megítéléséhez (iparosításhoz való viszonyában) a mezőgazdaság diverzifikálásának kérdéseiben — már vannak lényeges különbségek az „Afrikai szocializmusok” között. Így például a kenyai tervezés alapelveivel foglalkozó könyvecskében,²² a mezőgazdaság és iparfejlődés perspektívus viszonya a mezőgazdaság egyoldalú, monokulturás jellegének megszüntetése, azaz diverzifikálás — még meg sincs említve. A gazdasági fejlődés stratégiáinak, gazdaságpolitikai eszközeink kidolgozottsága nyilván sokkal kisebb mértékű azokban az országokban — és így Kenyában is — amelyek kevésbé következetes nem kapitalista fejlődést követnek.

Tanzániában felismerték az ipari és a gazdasági fejlődésnek a viszonyát, mégpedig azt, hogy igazi gazdasági fejlődés csak iparosítással érhető el. Sőt, korábbi gazdaságpolitikájukban azt a hibát is elkövették, hogy túl nagy súlyt helyeztek az iparra. „Helytelenül járunk el — ha úgy képzeljük, hogy a fejlődés az iparral kezdődik”²³ — vonja le a következtetést az Arushai nyilatkozat. A mezőgazdaság fejlődése kiindulópontja és előfeltétele a gazdasági fejlődésnek — előbb az iparosítás feltételeit kell megteremteni, de később feltétlenül iparosítani kell. Sőt nemcsak az iparosítás történelmi szükségszerűségét látják, hanem az ipar belső szerkezetváltozásának hosszabb távú tendenciáját is. „Mivel az viszonylag könnyű, hogy megtermeljük a textilt, cementet és hasonló javakat. Az olyan dolgok termelése, amelyeket mások előállításában közben használnak fel, összetettebb művelet és a gazdasági tervezés magasabb fokát követeli meg. Mégis, ez a lépés alapvető a

21. Nyerere: Freedom and Socialism. Dar Es Salaam, Oxford University Press, 1969. 305. old.

22. African Socialism and its application to planning in Kenya Nairobi, Government Printer Kenya, 1965.

23. The Arusha Declaration Dar Es Salaam TANU 1967. 11. old.

hosszútávú növekedés számára. Egy fontos feladat — amelyet a második terv-
időszak elején fogunk elvégezni — a hosszútávú iparosítási terv előkészítése, a
kelet-afrikai közös piac és az export lehetőségeit figyelembe véve. A cél az, kész-
nek kell lennünk a munka elkezdéséhez a harmadik terv kezdetén”.²⁴

Tanzániában a mezőgazdaság diverzifikálása terén is következetesebb elvet
vallanak és gyakorlatot követnek, a cél az, hogy élelmiszerből teljes önellátásra
töreksszenek. Mezőgazdasági termék termelési prioritásokat állítottak fel a termé-
keket 3 fő csoportba sorolva.²⁵ E három csoport a következő:

1. Termékek, amelyeknél gyorsított, illetve gyors növekedés a cél.
2. A jelenlegi, illetve közepes növekedés a kívánatos.
3. A csökkenő, vagy korlátozott piacú cikkek.

Az első csoportba — a táplálkozást és az egészségesebb táplálkozást szol-
gáló viszonylag új fogyasztási cikkek (hús, tej, tejtermékek, búza, rizs, gyümölcs)
tartoznak, míg viszont az utolsó csoportba a hagyományos exportcikkek (szál,
kávé).

A szocializmus építésének különböző útjai

A szocializmus építése során felvetődött és felvetődik az a kérdés, mi a
viszony az építés általános és a sajátos vonásai között. Ez a kérdés az európai
szocialista országokban sem volt mindig helyesen, dialektikusan megoldva. A
probléma fokozottabban vetődik fel a fejlődő országokban. A gyanmatl örökség
felszámolása, a nacionalizmus, a nemzetté válás folyamata, az európai országok-
tól gyökeresen eltérő társadalmi-gazdasági helyzet, mind abba az irányba hatnak,
hogy a sajátos, az afrikai jelleg kerül előtérbe, túlhangsúlyozásra. Tulajdonképpen
az „Afrikai szocializmus” jelszava, elmélete ezeknek a körülményeknek a terméke.

A szocializmus építésének általános, tehát valamennyi országra nézve érvé-
nyes elvei, vagy feladatai és a speciális, az egyes országok, földrészek sajátos
körülményeiből fakadó elvei és feladatai között dialektikus ellentmondás és
összefüggés van. Ezt az összefüggést tükrözik Nyerere elnök gondolatai is, aki a
következőket írja: „A szocializmus nemzetközi; eszméi, elképzelései a társadalom-
ban élő emberre vonatkoznak, nemcsak a tanzániaiakra, vagy az Afrikában élő
afrikaiakra... A szocializmus egyetemlegessége csak úgy létezik, hogy figyelembe
tudja venni az emberek közötti különbségeket és ha egyenlően érvényes vala-
mennyiök számára. A szocializmus erre valóban képes is, mert a szocializmus
egyetemlegessége nem vonja maga után a társadalmi intézmények, szokások, nyel-
vek egyetlen, világméretű egyformaságát”.²⁶

Összefoglalva az elmondottakat, úgy vélem, hogy a szocializmus építésének
ez a távolabbi célkitűzése, az a módja, ahogy Tanzániában elképzelik, tulajdon-
képpen nem „Afrikai szocializmus”, hanem jelző nélküli szocializmus. Azt termé-
szetesen látni kell, és ezt Nyerere következetesen állandóan hangsúlyozza, hogy
Tanzániában jelenleg nem szocializmus van, hanem egy átmeneti állapot; amikor a

24. Tanzania Second Five Year Plan. Vol I. Dar Es Salaam Government Printer, 1969.
XIII. old.

25. Uo. 43. old

26. Nyerere: Freedom and Socialism Dar Es Salaam Oxford University Press. 1969. 3. old.

kapitalizmus, szocializmus, sőt a feudalizmus és még régebbi elemek egyidejűleg vannak jelen. Azonban vannak olyan elemek, szövetkezet, állami tulajdon, állami ellenőrzés, stb., amelyek a szocializmus csíráját képviselik, amelyeket továbbfejlesztve — a néptömegek bevonásával, az igazi demokrácia kialakításával együtt, mint politikai hatalom kiterjesztésével — valóban a szocializmus valósítható meg.

Д-р Ласло Майер

ТАНЗАНИЯ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ „АФРИКАНСКОГО СОЦИАЛИЗМА“

Автор в вводной части статьи подчеркивает необходимость марксистского анализа новых общественно-экономических явлений. Таким новым общественно-экономическим явлением считается возникновение социализма в странах Африки, и в арабских странах. Социализм в Африканских странах может быть мало последовательным и служить цели завуалирования капитализма, может быть и таким, в котором по сути дела, имеются элементы научного коммунизма, имеющие тенденцию к разрастанию. Что касается Танзании, автор перечисляет следующие характерные черты этого варианта: 1. психологически-сознательное поведение (*attitude of mind*); 2. национализм; 3. религиозность; 4. роль традиций; 5. иллюзия „третьего пути“; 6. роль сельского хозяйства. В связи с этим проанализировав общие черты социализма в Африканских странах, автор доказывает, что танзанский вариант до такой степени отличается от других вариантов, что его уже нельзя назвать вариантом „африканского социализма“.

Dr. László Mayer:

EINIGE PROBLEME DER TANSANISCHEN VARIANTE „DES AFRIKANISCHEN SOZIALISMUS“

Einleitend wird festgestellt, dass es notwendig ist, die neuen gesellschaftlichen und ökonomischen Erscheinungen vom marxistischen Standpunkt aus zu analysieren. Eine solche neue, zu analysierende gesellschaftliche und ökonomische Erscheinung ist die Entstehung der sogenannten afrikanischen, arabischen etc. Sozialismen. In einigen Ländern vertreten diese Sozialismen eine weniger konsequente Linie, und der Sozialismus dient eher der Verhüllung des Kapitalismus. In anderen Ländern enthalten diese Sozialismen in immer stärkerem Masse die Elemente des wissenschaftlichen Sozialismus. Die Hauptzüge der tansanischen Variante des afrikanischen Sozialismus sind: 1. Gesinnung, Denkungsart (*attitude of mind*), 2. Nationalismus. 3. Religiosität, 4. Die Bedeutung der Traditionen, 5. Die Illusionen „des dritten Weges“, 6. Die Rolle der Landwirtschaft. Auf Grund dieser Grundzüge, die zugleich die gemeinsamen Züge der afrikanischen Sozialismen sind, wird gezeigt, dass sich die tansanische Variante von den anderen stark unterscheidet, dass sie eigentlich kein afrikanischer Sozialismus mehr ist.